

met andere woorden, niet zozeer opgelost danwei gesteld, zij het op een ongemeen doordringende en intrigerende wijze.

De kritische kanttekeningen die bij deze studie te plaatsen zijn, doen niets af aan de buitengewoon fraaie, originele en inventieve wijze, waarop Dennis Bos de pioniers van het Nederlandse socialisme de hen toekomende plaats in de geschiedenis terug heeft weten te geven. Het is deze moeilijk te overschatten verdienste, die de blijvende waarde van deze prachtige studie zal blijken uit te maken.

Henny Buiting

G. de Groot, *Fabricage van verschillen. Mannenwerk, vrouwenwerk in de Nederlandse industrie (1850-1940)* (Dissertatie Utrecht 2001 ; Amsterdam: Aksant, 2001, 585 blz., €27,50, ISBN 90 5260 011 2).

De Groot, opgeleid als student en aio economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, stelt in zijn dissertatie de vraag hoe industriële arbeid in Nederland in de periode 1850-1940 getypeerd werd als mannen-, dan wel vrouwenwerk. Deze typering acht hij niet het resultaat van fysieke eigenschappen of scholingsgraad maar van de sociale constructie van sekse die plaats heeft tijdens de beginnende industrialisatie en het daarop volgende arbeidsproces. In de buitenlandse literatuur gelden de reproductie van voorafgaande vormen van gezinsarbeid en de invloed van nieuwe technologieën als de twee voornaamste verklaringen voor het ontstaan van scheidlijnen tussen mannen- en vrouwenwerk tijdens de industrialisatie. Om deze verklaringen in Nederland te toetsen koos de auteur voor de combinatie van een vergelijking van seksesegregatie in vier bedrijfstakken (sigaren-, kleding-, schoenen- en textielindustrie) en een diepteanalyse in vier afzonderlijke bedrijven (aardewerkfabriek De Sphinx, de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek, de Nederlandse Katoenspinnerij en gloeilampenfabrikant Philips). De auteur beschrijft niet alleen uitgebreid maar heeft zich ook de moeite getroost de ontwikkelingen met (fraaie en goed gekozen) foto's in beeld te brengen. Uit het onderzoek blijkt dat in de bedrijfstakken en bedrijven steeds onderscheid gemaakt werd tussen mannen- en vrouwenwerk. Deze seksesegregatie is overwegend lokaal ontstaan, waarbij werkgevers en arbeid(st)ers hetzelfde 'vertoog' deelden. De segregatie werd overgenomen uit de eerdere huisindustriële productie, dan wel uit het buitenland waar de machines en kennis van het productieproces vandaan kwamen. Dit laatste was het geval in drie van de vier bedrijven. Waren beide factoren afwezig, dan richtte de startende ondernemer de seksesegregatie zelf in, rekening houdend met de plaatselijke verhoudingen. Philips is hiervan het voorbeeld. Had de seksesegregatie eenmaal vorm gekregen, dan was deze moeilijk te wijzigen, aldus De Groot. Alleen fundamentele wijzigingen in het productieproces konden de segregatie veranderen, maar of dit gebeurde hing af van het tempo van industrialisatie en de lokale arbeidsmarkt alsook van het 'sekselabel' dat aan de betreffende machines werd toegekend. Van de actoren die een rol speelden bij de totstandkoming van de seksesegregatie, zijn het vooral de ondernemers die de segregatie invullen. Bij de totstandkoming speelden vakbonden geen rol, wel bij de besteding van een eenmaal bestaande seksesegregatie. Ook kerkelijke opvattingen speelden nauwelijks een rol bij de verdeling van taken tussen mannen en vrouwen, of het moest gaan om plaatselijke wensen de vrouwen en mannen in afzonderlijke ruimtes te laten werken. Pas met de voltooiing van de verzuiling rond de Eerste Wereldoorlog kregen dergelijke kerke-

lijke opvattingen invloed. De directe invloed van de overheid op seksesegregatie via arbeidswetgeving was eveneens niet zo groot als verwacht, omdat ondernemers met protesten de overheidsbepalingen wisten terug te dringen en ook plaatselijk hun oplossingen bedachten. De indirecte invloed van de overheid op seksesegregatie daarentegen was groter, omdat hiermee publiekelijk benadrukt werd dat vrouwen een speciale categorie arbeiders vormden.

Dat De Groot gekozen heeft voor theoriegestuurd onderzoek, met als voordelen een algemeen betoog en vergelijkbaarheid met andere landen, valt te prijzen. Dit neemt echter niet weg dat de bespreking van de bedrijfstakken en bedrijven af en toe te beschrijvend en uitwendend is. De grote lijn van zijn analyse inzake seksesegregatie valt hierdoor in deze hoofdstukken soms teveel weg. Ook had ik aan het eind van elk hoofdstuk liever een conclusie inzake de opgeworpen vraag gehad dan een samenvatting. In de beschrijvingen lijkt weinig waarde te worden gehecht aan de betekenis van vak- en beroepsopleidingen en de daarin verwoorde waarden, hetgeen in overeenstemming is met de Nederlandse praktijk. Toen mijn moeder, modiste van beroep, vlak voor de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwam trof het haar hoe weinig betekenis hier aan vakdiploma's werd gehecht, met als uitzonderingen misschien apothekersassistenten en onderwijzeressen. Verenigingen van beroepsgenoten met de door hen in opleidingen en diploma's vastgelegde waarden tellen in het boek echter niet tot de actoren die een rol spelen bij de vormgeving en verdere ontwikkeling van seksesegregatie. In dit verband is het ook jammer dat De Groot zich beperkt tot de industrie en niet de dienstensector meeneemt (al zeg ik er meteen bij dat inperking voor een dissertatie van groot belang is). Het algemene beeld blijft zonder dienstensector echter beperkt en enigszins statisch, omdat in de verhouding tussen industrie en dienstensector een verandering besloten ligt door het in betekenis toenemen van de dienstensector ten nadele van de landbouw en uiteindelijk ook de industrie. En in de dienstensector speelden vakorganisaties met een sterk beroeps karakter nu wel een belangrijke rol bij het ontstaan van seksesegregatie. De heren kantoorbedienden en hun aanvankelijk vooral beroepsmatige organisaties voelden immers niet voor toelating van vrouwen in het beroep en formuleerden hun bezwaren expliciet, zoals bleek tijdens de problemen in Mercurius aan het begin van de twintigste eeuw met als beginpunt dat vrouwen niet aan de vakopleidingen mochten deelnemen. De Groot zou hier tegenin kunnen brengen dat het opnieuw de patroons waren die de seksesegregatie bepaalden door vrouwen achter de nieuwe kantoormachines te plaatsen, waartegen de aan hun fraaie pen gehechte kantoorheren eveneens bezwaren hadden. Blijft evenwel de vraag welke rol inzake bestending of verandering van seksesegregatie beroepsorganisaties hebben gespeeld tijdens de verdere professionaliseringsprocessen in industrie en dienstverlening. Deze uitnodiging tot vergelijking met de dienstensector en het opnemen van beroepsorganisaties in het onderzoek doet niets af aan het feit dat De Groot een genuanceerde studie heeft geschreven, die overtuigend duidelijk maakt hoe in de opkomende Nederlandse industrie mannen- en vrouwenwerk zijn gedefinieerd. Wel vind ik dat in een dergelijke dissertatie een personen- en trefwoordenregister niet mag ontbreken, want dat vergroot de toegankelijkheid van het boek voor diegenen die daarin iets over deze sectoren of bedrijven willen opzoeken. En daar is alle reden toe, want De Groot heeft die sectoren en bedrijven goed bekeken.

Bob Reinalda

H. Krabbendam, *The model man. A life of Edward William Bok, 1863-1930* (Amsterdam monographs in American studies IX; Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 2001, 262 blz., €50,-, ISBN 90 420 1495 4).

No immigrant to the United States was better known in the 1920s than Edward Bok, whose autobiography *The Americanization of Edward Bok* (1920) was a national best-seller. For many years, Americans regarded this little book as one of the classic tales of an immigrant success story, told by a man who for three decades had served as influential editor of the preeminent US women's magazine, the *Ladies' home journal*.

Though Bok's rags-to-riches autobiography was purposefully generic enough to appeal to Americans of many ethnic origins, Bok was in fact Dutch-born, whose parents fled from Den Helder to Brooklyn in 1870 in the wake of a financial scandal involving his father. It is, in fact, one of the services of the Zeeland-based historian Hans Krabbendam's book to highlight the Dutch origins of a man whose family background and early life had escaped the scrutiny of American historians. Krabbendam's research into Bok's younger years sets the tone of the book, illustrating as it does the contrast between the rather unexceptional personal life of Bok and the larger-than-life 'model man' whom the publicist so consciously aspired to be for others.

Krabbendam regards Bok as a barometer of American middle class culture as it was transformed in the late nineteenth and early twentieth centuries, and more particularly of the sensibilities of the 'professional-managerial class' who steered American tastes and values into the 1900s. Indeed, the *Ladies' home journal*, whom Bok served as editor from 1889 to 1919, was perhaps the single most important arbiter of these tastes and values. Bok was widely hailed in his day for intuitively understanding the needs and desires of American middle-class women, and in this respect the *Ladies' home journal* constituted an innovative vehicle in shaping middle-class culture. At the same time, however, Bok was anything but a radical in his views (he long opposed the voting franchise for women). Indeed, his *Ladies' home journal* aimed at bridging the divide between the values of traditional American culture and those characteristic of the industrial, urban society the United States was becoming.

It is in Bok's project of mediation that Krabbendam's critique of him is most forceful. Interpreting Bok alongside the American preacher Henry Ward Beecher, whom the young Bok regarded as his personal model, and Bruce Barton, whose book *The man nobody knows* (1925) envisioned Jesus as the first advertising executive, Krabbendam suggests that these men, while attempting to preserve the highest ideals of traditional religion within modern society, actually contributed to the trivialization and subordination of these ideals. Bok's optimistic idealism was often no more than an afterthought in the emerging business and consumer culture he helped shape. Even when he devoted himself to public service in the 1920s (including working for the abolition of war), his ideas, made public in several books published in that decade, seldom transcended the superficial. For Krabbendam, Bok's preoccupation with serving as 'model man' is related to the emptiness of his personal life and the unreflective optimism of the American middle-class culture he at once mirrored and helped to create.

All of this may suggest *The model man* is heavy-laden with a traditional European moralism about the superficiality of American society. It is not. Krabbendam's tone is balanced and judicious, and if anything, the book could be more tightly composed, its chapter conclusions more incisive, its arguments sharper. *The model man* — a slightly reworked version of his 1995 dissertation from Leiden University — is deftly written, with a good sense of narrative and fine feel for Bok as the person behind the 'model man.' Moreover, Krabbendam's mastery of English is nearly perfect, notwithstanding an occasional misuse of a word or opaque sentence